

За таких умов можливо досягнути усвідомлення майбутніми вчителями значення науково-методичної роботи у професійній діяльності як засобу науково-обґрунтованого перетворення педагогічної діяльності та засобу їх самореалізації.

Перспективи пошуку в цьому плані полягають у визначенні та апробації ефективних форм і методів формування науково-методичної складової професійної компетенції студентів педагогічного вузу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валеев Г.Х. Формирование методологической культуры учителя-исследователя: Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – Уфа, 2001. – 40 с.
2. Воробьев Н.Е., Иванова Т.В., Суханцева Е.Б. О педагогической культуре будущего учителя // Педагогика. – 1992. – №1-2. – С. 66-70.
3. Иванова Т.В. Культурологическая подготовка будущего учителя: Монография. – К.: ЦВП, 2005. – 282 с.
4. Матвеев П.П. Формирование общей и педагогической культуры будущего учителя // В помощь начинающему учителю: Методические рекомендации. – Давгавпилс, 1990.
5. Никитина Н.Н., Железнякова О.М. Основы профессионально-педагогической деятельности. – М., 2002.
6. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.

УДК 37.01:351.746.1(477)

О.Г. Трембовецький

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті розглянуто питання розвитку професійної спостережливості офіцера-прикордонника як їх найважливішої якості, проаналізовано основні підходи до розвитку спостережливості у психолого-педагогічній літературі, визначено основні напрями організації роботи з розвитку цієї якості, зокрема через розвиток таких її складових, як функціональний, інтелектуально-операційний та мотиваційний компоненти.

In the article the issue on the development of the professional observation as the major quality of the border guard officer is considered, the basic approaches to the observation development in the psychological literature are analysed, the main directions in the organization of the work on this quality development, particularly through the development of such components as functional, intellectually operational and motivational components, are determined.

Спостережливість є однією з найбільш важливих професійних якостей офіцера-прикордонника, вона забезпечує успішність результатів і ефективність діяльності з охорони державного кордону, без неї майбутній офіцер-прикордонник не може в повному обсязі виконувати свої обов'язки. На сьогодні важливим завданням вищої військової школи є забезпечення належного рівня розвиненості професійних якостей майбутніх офіцерів-прикордонників, однією з яких є спостережливість.

Питанням розвитку спостережливості присвячено багато робіт відомих фізіологів, психологів та педагогів. Цій проблемі приділяв увагу ще Я. А. Коменський, який вперше визначив значення спостереження у навчальному процесі. У наш час при визначенні сутності спостережливості учені називають її умінням (М. Я. Басов, А. Д. Виноградова), здібністю (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко), якістю (Б. Г. Ананьєв) чи властивістю (В. А. Васильєв, Л. О. Регуш) особистості. Усі дослідники однак згодні в тому, що спостережливість включає роботу сенсорних, рухових, мисленневих та ін. механізмів,

чуттєве спостереження, попередній досвід, інтерес людини тощо. Дослідники також одностайні у виділенні операційних компонентів спостережливості, зокрема: уміння виділяти суттєві ознаки, уміння виділяти характерні ознаки та уміння встановлювати зв'язки і залежності між предметами. Різні підходи до визначення спостережливості розкривають різні її аспекти, доповнюючи один одного. На основі даних аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що спостережливість – це складна якість особистості, яка, з одного боку, передбачає уміння бачити предмети в усьому багатстві їхніх ознак, з іншого боку, виділяти суттєві ознаки і зв'язки, правильно розпізнавати типові риси в явищах, швидко орієнтуватись в ситуації.

При дослідженні спостережливості як професійно важливої якості офіцера-прикордонника найбільш доцільним можна вважати розгляд спостережливості насамперед як якості особистості. У цьому випадку можна якнайкраще підготувати майбутнього професіонала, звертаючи увагу не тільки на певні знання та уміння, але, що особливо важливо, на його якість. *Професійна спостережливість офіцера-прикордонника як якість виражається в умінні спеціально, вибірково, планомірно, з використанням своїх органів чуттів, здійснювати збір інформації, необхідної для виконання оперативно-службових завдань.* Професійна спостережливість офіцера-прикордонника тісно пов'язана із його психологічною підготовленістю (складовими якої обов'язково повинні бути володіння психологічними прийомами спостереження), з певним рівнем розумових здібностей, його вольовими якостями, пам'яттю, сумлінністю та відповідальністю, рівнем професійних знань про об'єкт спостереження. **Метою статті** є визначення особливостей розвитку спостережливості як професійно важливої якості захисників кордону.

Саме поняття розвитку є досить складним та неоднозначним. Г. С. Костюк, підкреслюючи складність механізму розвитку, писав: “Розвиток – це безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак. Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає і якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку, і зникнення старих” [6: 54]. Розвиток можна розглядати як “процес кількісних і якісних змін в організмі під впливом різноманітних детермінант: зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих” [10: 74]. Отже, з урахуванням того, що розвиток передбачає утворення нових фрагментів і аспектів певного явища, *розвиток спостережливості можна розглядати, в першу чергу, як функціональний розвиток можливостей суб'єкта, тобто формування нових для суб'єкта уявлень, понять та дій.*

Одним із перших у психології питання розвитку спостережливості досліджував Б. Г. Ананьєв. Учений вказував, що є дві основні стадії розвитку спостережливості: перша – на основі розвитку органів чуттів, підвищення їхньої сприйнятливості, розширення кола чуттєвих вражень і виховання зорової, слухової та рухової пам'яті; друга – на основі активного мислення, уточнення й підвищення сприйнятливості органів чуттів до зовнішніх явищ [1: 91]. Дослідник вказував на велике значення діяльності навчання у розвитку спостережливості: “спостережливість – це цілеспрямована діяльність, що організує чуттєві сприйняття відповідно до певних інтелектуальних завдань, тобто її можна розглядати як певну взаємодію чуттєвого сприйняття та мислення. Спостережливість – це не будь-яка сукупність зовнішніх вражень, лише певна діяльність людини, що спрямована на сприйняття та розуміння тих чи інших явищ дійсності” [6: 91].

Цієї думки дотримувався і Г. С. Костюк. Він стверджував, що “навчання багато дає нагод для виховання в учнів здатності спостерігати предмети і явища навколишнього світу. Спостережливість по-різному розвивається у них залежно від того, як часто їм доводиться виконувати навчальні завдання, що вимагають цієї здатності” [5: 357]. Учений зазначав, що “спостережливість і різні види чутливості, що входять до її складу, розвиваються в учнів успішно, коли учні виконують завдання, які потребують самостійного, керованого словом учителя здобування знань про зовнішній вигляд предметів, їх форми, кольори, просторове

розміщення та інші особливості. Розвиток спостережливості виявляється при цьому в удосконаленні аналізу і синтезу сприйманих об'єктів, виділенні малопомітних ознак, у підвищенні точності словесного опису, в формуванні установки на цілеспрямоване спостереження” [5: 358].

Значний внесок у розв'язання питання про шляхи розвитку спостережливості зробив психолог Ю. З. Гільбух [3]. Розглядаючи спостережливість як складну здібність, він виділив три послідовних рівні її розвитку, які розрізняються між собою за характером предметів – об'єктів спостережливості: внутрішньооб'єктну спостережливість; міжпредметну репродуктивну спостережливість; міжпредметну творчу спостережливість. Крім того, автор запропонував деякі прийоми розвитку спостережливості в учнів у процесі навчання, вказав на такі суттєві компоненти спостережливості, як розумова активність, наявність чітких деталізованих уявлень про оточуюче середовище, здатність до адекватного оцінювання помічених особливостей.

С. Д. Максименко вважає, що для успішного спостереження необхідно визначити цілі спостереження, скласти його план – де, коли і як провести спостереження, створити необхідні умови для цього, підготувати способи спостереження та фіксації його результатів. Рівень уміння спостерігати, на думку вченого, залежить як від навченості спостерігати, так і від спостережливості як якості особистості. Якщо дитину змалку привчають спостерігати явища природи, поведінку тварин, ті чи інші аспекти життя, то у неї розвивається така риса, як спостережливість, тобто здатність помічати в об'єктах непомітне, але важливе для розуміння їх сутності [7: 214–215].

Багато дослідників указують, що для розвитку спостережливості важливо звернути увагу на мотиваційну сферу особистості. Зокрема, С. Л. Рубінштейн зазначав, що спостереження не буває чисто пасивним, споглядальним актом. На процес спостереження впливають і рівень розвитку мислення, і почуття, й інтерес, і досвід взаємодії з об'єктом. Учений писав: “Сприймає не ізольоване око, не вухо само по собі, а конкретна жива людина, і в її сприйнятті завжди виявляється вся людина, її ставлення до того, що вона сприймає, її потреби, інтереси, бажання, почуття” [9: 253].

Такої ж думки дотримуються і О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Вони зазначають, що “спостережливість формується в процесі систематичних занять улюбленою справою і пов'язана з розвитком професійних інтересів особистості” [4: 137].

Л. О. Регуш серед найважливіших чинників, які впливають на розвиток спостережливості, також називає особистісні уподобання та установки, через що спостережливість набуває вибіркового характеру. Ще більшою мірою розвивається спостережливість при усвідомленні та розумінні того, що людина бачить, за чим спостерігає. Л. О. Регуш вважає, що осмисленість залежить передусім від об'єму наявних у людини уявлень і понять про відповідні явища та процеси. Осмислити побачене вдається завдяки включенню його в усталені пізнавальні структури, які і складають пізнавальний досвід людини. Цей процес опосередкований і мисленнєвою діяльністю, в якій відбувається не тільки систематизація і класифікація усього побаченого, але й переведення його на вербальний рівень, а значить – і узагальнення. Це означає, стверджує Л. О. Регуш, що професійні знання, а також мисленнєві процеси, що забезпечують оперування ними, дозволяють усвідомлювати і розуміти всі явища. Результати розуміння і усвідомлення сприйнятого будуть опосередковані особливостями пам'яті, так як саме завдяки їй забезпечується повнота уявлень і понять, що складають структуру знань людини, її професійний досвід. Дослідниця стверджує, що розуміння спостережуваного є певним видом мисленнєвих задач, в яких вирішується питання: що це означає або до чого це стосується, тобто це задачі на систематизацію чи класифікацію [8: 94–95].

Л. О. Регуш відстоює думку про те, для спостережливості важливе значення має виховання. Якщо в процесі взаємодії з людиною дорослі давали можливість дитині самій спостерігати за світом і робити відкриття, можна сподіватися, що вже підліткового віку спостережливість може сформуватися як властивість сенсорної організації. Якщо в процесі

дорослішання людина не мала можливості чи необхідності спостерігати, то і ця властивість не розвивалася. Для розвитку спостережливості має значення не стільки вік, скільки тренування [8: 98–99].

В. Л. Васильєв вважає, що для розвитку спостережливості слідчого важливо, щоб його сприйняття було цілеспрямованим, планомірним, осмисленим. Це, на думку вченого, залежить від професійного досвіду та особливостей його мислення, від того, наскільки людина обдуманно сприймає предмети та явища зовнішнього світу. В. Л. Васильєв робить висновок, що високий рівень спостережливості слідчого обумовлений:

- установкою на сприйняття інформації, яка має значення для розкриття злочину; ця установка допомагає подолати втому;
- специфічною концентрацією уваги на тих об'єктах та властивостях, які можуть дати необхідну інформацію; знаходження слідів підробки при огляді документів, констатація нетипової поведінки при спостереженні за людиною;
- тривалим збереженням стійкої уваги, що забезпечує готовність усіх систем слідчого до сприйняття в потрібний момент необхідної початкової інформації (при тривалих обшуках, тривалих допитах) [2: 223].

Як бачимо, всі дослідники вказують на те, що спостережливість можна розвивати за умов тривалої та цілеспрямованої роботи. При цьому важливо звернути увагу на всі її складові, зокрема функціональний, інтелектуально-операційний та мотиваційний компоненти. Функціональний (психофізіологічний) компонент – це індивідуальні особливості людини, що залежать від якісних особливостей процесів сприймання та спостереження і зумовлюються природним станом органів чуттів та життєвим досвідом. Для розвитку функціонального компонента спостережливості важливе значення має активізація органів чуттів людини, учать у спостереженні зорових, слухових, нюхових і смакових рецепторів. Аналіз спостережливості як якості особистості, ролі психічних функцій у її формуванні і розвитку свідчить, що ефективність діяльності спостереження і розвиток спостережливості забезпечується оптимальним розвитком органів чуттів та перцептивної уваги людини.

Інтелектуально-операційний компонент спостережливості складають знання про спостереження, уміння та навички спостерігати, які необхідно розглядати в контексті професійної уважності, професійної чутливості та професійної сприйнятливості. Розвиток цього компонента професійної спостережливості можна забезпечити наданням майбутнім офіцерам-прикордонникам знань про особливості спостережливості, про перебіг основних психічних процесів, що забезпечують розвиненість спостережливості, у процесі цілеспрямованих тренувань щодо підвищення рівня професійної уважності, чутливості та сприйнятливості.

Що стосується мотиваційного компонента, складовими якого є покликання, наміри та мотиви, активізація спостережливості у цьому випадку тісно пов'язана з інтересами та потребами офіцерів-прикордонників, з їх ставленням до своєї роботи. Провідними спонуками спостережливості для офіцера-прикордонника є професійні мотиви, нагальна необхідність успішного виконання професійних завдань. В активності спостережливості мають велике значення і соціальні мотиви: відповідальність, розуміння соціальної значущості спостережливості, прагнення утвердитись у військовому колективі шляхом удосконалення рис характеру, отримати визнання командирів та колег, належними чином виконати службові завдання. Серед складових мотиваційного компонента чинниками, які підвищують активність спостереження офіцера-прикордонника, є інтерес до професійної діяльності, потреба досягти успіху у професійній діяльності, бажання належним чином виконати всі поставлені завдання службово-професійної діяльності.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити, що з урахуванням того, що у розвитку спостережливості велике значення має діяльність навчання, а сама ця якість формується в процесі систематичних занять улюбленою справою і пов'язана з розвитком професійних інтересів особистості, розвиток спостережливості майбутніх офіцерів-

прикордонників буде ефективним за умови спеціальної організації психолого-педагогічних впливів, що активізували б емоційно-вольову, інтелектуально-операційну та потребнісно-мотиваційну сфери особистості. Для розвитку у курсантів ВВНЗ професійної спостережливості офіцера-прикордонника необхідно визначити спеціальні цілі та завдання навчальної роботи, використовувати сучасні педагогічні технології для розвитку професійної спостережливості майбутніх офіцерів-прикордонників під час їх навчання у ВВНЗ. Ці технології не повинні обмежуватися чисто методичною розробкою питання, а передбачати також цілеспрямований комплекс окремих принципів навчання, спеціально адаптовані педагогічні моделі діяльності викладача й курсантів та необхідні педагогічні умов для своєї реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х тт. / Под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – М.: Педагогика, 1980. – Т.2. – 287 с.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология. – С-Пб.: Питер Ком, 1998. – 656 с.
3. Гильбух Ю.З. Темперамент и познавательные способности школьника: психология, диагностика, педагогика: Пер. с укр. – Перераб. и доп. – К.: Ин-т психологии АПН Украины, 1993. – 272 с.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
6. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – 2-е вид. перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с.
7. Максименко С.Д. Общая психология. – М.: “Реал-бук”, К.: “Ваклер”, 1999. – 528 с.
8. Регуш Л.А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. СПб: Изд. дом Питер, 2001. – 176 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2001. – 720 с.
10. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

УДК 371.11+370.1+7.01

О.М. Тюрікова

ДІАГНОСТИКА ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті запропоновано один із шляхів з'ясування реального стану щодо застосування середовищного підходу вчителями–практиками в повсякденній професійній діяльності на основі аналізу культуротворчого середовища уроку.

In this article one of the methods of diagnosis was offered how the teachers of Art were ready to apply suitable conditions in their practical work on the base of analysis of culture-creation programme of the lesson.

Середовищний підхід до освіти зафіксований як перспективний на рівні “Всесвітніх доповідей з освіти” ЮНЕСКО, його актуальність полягає в тому, що освіта розглядається як спосіб соціокультурного коригування, тобто створення самої людини в цілях, умовах і завданнях її діяльності, що змінюються.

Середовищний підхід, як спосіб організації середовища й оптимізації його впливу на особистість школярів його різні аспекти були предметом дослідження Н.Боритко, В.Глазичова, О.Гутнова, А.Іконнікова, Ю.Мануйлова, Л.Печко, А.Павловського, Ф.Фрадкіна, А.Хуторського, В.Шимко та ін.